

Жалолитдинов Низомиддин Хусниддинович
Ўзбекистон Миллий университети докторанти
Джалолитдинов Низомиддин Хусниддинович
докторант Национальный университет Узбекистана
Jaloliddinov Nizomiddin Khusniddinovich
PhD student of the National University of Uzbekistan

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АҲОЛИСИНИНГ ҚАРИШИ ВА УНДАГИ ЎЗГАРИШЛАР

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг қариши ва ундаги ўзгаришлар кўриб чиқилган. Ўзбекистон ҳудудлари бўйича пенсионерларга тайинланган ўртача ойлик пенсия миқдори ва ҳудудий хусусиятларини ёритиб. Ишда аҳоли қариши демографик жиҳатларининг тарихий ва замонавий кўриниши баҳоланган ва улардаги ўзгаришларнинг сабаблари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: демографик вазият, аҳоли қариши, демографик қариш индекси, пенсия, қариш коэффициентлари, пенсиялар ва ижтимоий суғурта.

СТАРЕНИЕ И ИЗМЕНЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Аннотация: В статье обсуждаются результаты У населения Республики Узбекистан, процесс старения и результаты У в нем. Объяснение среднего размера ежемесячной пенсии, назначаемой пенсионерам в Узбекистане, и региональных особенностей. В работе анализируются исторические и современные демографические аспекты старения населения и анализируются результаты их изменения.

Ключевые слова: демографическая ситуация, старение населения, индекс демографического старения, пенсия, коэффициенты старения, пенсионер и социальное страхование.

AGING AND CHANGE OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Annotation: The article discusses the results of the population of the Republic of Uzbekistan, the aging process and the results of Y in it. Explanation of the average monthly pension awarded to pensioners in Uzbekistan and regional differences. The paper analyzes the historical and modern demographic aspects of population aging and analyzes the results of their change.

Key words: demographic situation, population aging, demographic aging index, pension, aging coefficients, pensioner and social insurance.

Кириш. Дунё мамлакатларининг демографик вазиятига назар солсак, айрим мамлакатларда туғилиш даражасининг кескин ошиши кузатилса, айримларида ўлимнинг юқорилиги, туғилишнинг пастлиги туфайли, аҳоли сони, ёш-жинс таркибидаги ўзгаришлар юз бериши содир бўлмоқда. Бу эса мамлакатларнинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланишида қатор муаммоларни юзага келтиради.

Аҳолининг кексайиши жараёни XIX аср охири - XX асрнинг биринчи чорагида статистлар ва демографларнинг диққат марказига айланди. Аҳолининг қариши бўйича собиқ СССРда А.Я.Боярский, Ж.Буржуа-Пич ва Францияда А.Сови, АҚШда эса Э.Коул ва бошқалар демографик изланишларни олиб борганлар. Албатта мамлакатимизда ҳам бу борада катор илмий изланишлар олиб борилган. Шу ўринда юртимизда демография соҳасида илмий изланишларни амалга оширган М.Қорахонов, Р.Муллажонов, О.Ата-Мирзаев, А.Қаюмов, А.С.Солиев, М.Р.Бўриева, З.Н.Тожиева, Х.Х.Мамадалиева, С.С.Зокиров, Х.Абдураманов каби олимларнинг ишларини келтириб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

Ўзбекистон ҳудудида 1865- йилларда 3,3 млн аҳоли истиқомат қилган[2]. Ўша вақтларда, аҳолининг сони ўсиш суръати кичик даражада бўлишига асосий сабаб, аҳоли турмуш даражаси ва тиббий хизмат кўрсатиш даражасининг пастлиги бўлган. 1897 йилга келиб эса аҳолиси сони 3 млн. 948 минг кишига етган, яъни 32 йил мобайнида аҳоли сони 19 фоизга кўпайган, бу даврда аҳолининг ўсиш даражаси 0,5 фоизни ташкил этган. 1913-1940 йилларида Ўзбекистон аҳолиси сони йилига 1,5 фоиздан ўсиб борди. Аҳолининг ўсиши кейинги йилларда аҳолининг демографик фаоллиги туфайли, аҳолининг ўсиши жадал ривожланди. “1940-1959–йилларда аҳолининг йиллик ўсиш суръати 1,1 фоизни ташкил этган бўлса, 1959 ва 1970 йилларда ўтказилган аҳоли рўйхати даврида аҳолининг йиллик ўсиш суръатлари 3,35 фоизни ташкил этди”[1]. Яъни мазкур йиллари аҳоли кўпайиш суръатида анча силжиш бўлганлигини кўриш мумкин.

Мустақилликка эришганимиздан сўнг, Ўзбекистон аҳолисининг юқори суръатлар билан ўсиши асосан, аҳолининг табиий кўпайиши ҳисобига рўй бермоқда. Кейинги йилларда аҳолининг сони ҳар йили 420-440 минг кишига кўпаяётган бўлса, бу ўсишнинг асосий қисми табиий ўсиш туфайли содир бўлмоқда[2].

Сўнгги ўн йил, яъни 2010-2020 йилларда эса аҳолининг ўсишида катор ўзгаришлар кузатилган. Ўзбекистон аҳолисининг умумий сони 2010 йилда 29,1 млн. кишини ташкил қилган бўлса, 2020 йилда 33,9 млн. кишига етди. Ўрганилаётган ушбу даврда аҳоли сони 4,781 млн. кишига кўпайган.

Ўзбекистонда аҳоли сонининг кўпайиб бориши асносида унинг демографик таркибида ҳам жиддий ўзгаришлар кузатилмоқда. Айниқса, аҳоли ёш таркибида қариялар миқдорининг йиллар давомида ортиб бораётганлигини алоҳида таъкилашимиз лозим. XX асрнинг охири ва XXI асрнинг бошларида аҳолининг ёш таркибида содир бўлган ўзгаришлар шуни кўрсатадики, бу давр дунёда, шу жумладан, Ўзбекистонда ҳам аҳоли таркибида болалар улушининг камайиб, аксинча қариялар улушининг ортиб бориши билан тавсифланади.

Ўзбекистонда қарияларни ижтимоий ҳимоя тизими яхши йўлга кўйилган бўлиб, у албатта қариялар миқдори ўзгариши билан чамбарчас боғлиқдир. Қарияларнинг республика миқёсида кўпайиб бориши, ўз навбатида, пенсия таъминоти тизимига жуда катта демографик босим бўлиб тушади. Ҳисоблаб чиқилган аҳолининг қариш индексига асосланган ҳолда ҳудудлар аҳолисининг кексайиш даражаси жаҳонда қабул қилинган демографик мезонга кўра уч гуруҳга ажратилди:

– биринчи гуруҳга – аҳолиси нисбатан суст кексаяётган ҳудудлар (20 фоиздан кам): Қашқадарё, Самарқанд, Сурхондарё ва Сирдарё вилоятлари;

– иккинчи гуруҳга – аҳолиси ўртача даражада кексаяётган вилоятлар (20- 30фоиз): Қорақалпоғистон Республикаси, Андижон, Бухоро, Жиззах, Навоий, Наманган, Фарғона ва Хоразм вилоятлари;

– учинчи гуруҳга – аҳолисининг кексайиши юқори даражада бўлган ҳудудлар (30фоиздан баланд): Тошкент шаҳри ва Тошкент вилояти киради. Бундай гуруҳлаш ишлари қариялар сони ва салмоғининг динамикаси ва улар билан боғлиқ пенсия таъминотининг роли ва унинг ривожланишида, ҳудудий таркибида муҳим аҳамият касб этади.

Пенсия таъминоти шаклланиши ва ривожланиши маълум тарихий йўлни босиб ўтган бўлиб, уни шартли равишда беш босқичга ажратиш мумкин. Пенсия таъминоти ривожланишининг биринчи босқичи 1917-1956 йилларни қамраб олиб, «пенсия» тушунчасининг пайдо бўлиши билан таърифланади. 1917-1919 йилларда пенсия таъминоти юзасидан элликдан ортиқ декрет қабул қилинган, уларнинг асосий ғояси меҳнатга қобилиятсизларни ижтимоий жиҳатдан таъминлашни жамият зиммасига юклашдан иборат эди. 1930 йилда «Пенсиялар ва ижтимоий суғурта бўйича нафақалар тўғрисида»ги Низом ишлаб чиқилган, 1956 йилда «Давлат пенсияси тўғрисида»ги қонун қабул қилингунга қадар пенсиялар шу низом асосида тўлаб келинган. Бу босқичнинг хусусияти ягона пенсия таъминоти тизимининг мавжуд бўлганлиги, пенсияга чиқиш ёши эркаклар учун 60 ёш, аёллар учун 55 ёш қилиб белгилангандир.

Иккинчи босқич 1956 йилда қабул қилиниб, 1991 йилга қадар амал қилган «Давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги қонуннинг қабул қилиниши ва илк бор ягона пенсия тизимининг шаклланиши билан характерланади.

Учинчи босқич - ижтимоий таъминот тизимида ислохотларнинг бошланиши ва унинг асоси бўлган "СССРда фуқароларнинг пенсия таъминоти тўғрисида"ги қонуннинг 1990 йилда қабул қилиниши билан белгиланади. Амал қилиб келган пенсия тизимида фуқароларга ишлаган даври муддатидан қатъий назар, бир миқдорда кексалик пенсияси тайинлаган бўлса, янги қонунда эса кўп иш стажига эга фуқароларга пенсия таъминотида устунлик берилди.

Тўртинчи босқич 1991-2005 йилларни ўз ичига олиб, Ўзбекистон Республикасининг "Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида"ги қонунининг қабул қилиниши билан характерланди. Мазкур қонуннинг негизи ва унинг бош-қа собиқ иттифоқ давлатларидан асосий фарқи, пенсия ҳисоблаш схемасидир.

Бешинчи босқич ўз ичига 2005 йилдан ҳозирги кунгача бўлган даврни камраб олади. Бу босқичнинг ўзига хос хусусияти Пенсия тизимини туб ислохотларни амалга оширишдир. Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда амал қилаётган давлат пенсия дастури бирдамлик тизими асосида шаклланган. Бирдамлик пенсия тизими –ишловчиларнинг иш ҳақи жамғармасидан пенсия жамғармасига солиқ тўлаш ва пенсия жамғармасидан пенсионерларга нафақалар тўлашга асосланган[3]. Ўзбекистон Республикасида пенсия ва нафақа олувчилар сони 2010 йил ҳолатида 3070,0 кишини (аҳоли сони бўйича улиши 11 фоизни) ташкил этиб, аста-секинлик билан бу кўрсаткич 2016 йилгача 3026,2 кишига (9,6 фоиз)га пасайиб борди. 2020 йилда бу кўрсаткич 3825,2 кишини (11.1фоиз)га кўтарилиб борди 2010 йилдан 2020 йилгача 755,2 кишига кўпайганини алоҳида такидлаб ўтиш лозим.

Хулоса. Тадқиқотлар кўрсатишича, пенсия тизими самарали амал қилиши учун пенсионерлар ва ишлаётган фуқаролар ўртасида маълум даражада мувозанат бўлиши лозим. Бироқ, демографик прогнозлар республикада аҳолининг кексайиш жараёни нисбатан тезлашишини ва бу мувозанат ўзгаришини, яъни кексаларнинг иқтисодий фаол аҳолига тўғри келадиган демографик юки ортиб боришини кўрсатмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Бўриева М.Р., Тожиева З.Н., Саидов А. Ўзбекистоннинг бугунги демографик вазияти. Ўзбекистон география жамияти ахбороти. 21- жилд. Т., 2000. 188 б.

2. Z.N.Tojiyeva, F.A. Do'smonov. Demografiya –Т.:<<Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи>>2020.425 bet.

3. Kasimova G.A., Sholdorov D.A. Pensiya ta'minoti nazorati. Darslik. Toshkent.: 2017. 423 bet.

Интернет сайтлари:

1. <http://pfru.uz>
2. <http://www.stat.uz>